

Z jednání v plénu

Tvořivost v práci učitele

Vladimír Smékal

1. Úvod

Tvořivost v každodenní činnosti učitele je stále ještě mnohými považována za něco nežádoucího, co hrozí nebezpečím improvizace a co narušuje proces formování vědomostí a dovedností žáků. M. Zelina nedávno komentoval typický postoj inspektora, který zaregistroval v jedné třídě školy, kde prováděl inspekci, živé reakce dětí a vyšší hladinu hluku než považoval za vhodné. Když mu bylo objasněno, že ve třídě probíhá tvořivě realizovaná výuka v rámci spolupráce s Výzkumným ústavem detskej psychológie, jeho odmítavá reakce zněla „Takové experimenty do školy nepatří!“ (M. Zelina, 1994).

V tomto sdělení zdůvodňuji, proč je tvořivost v práci učitele nezbytná, charakterizuji způsoby její realizace v pedagogické činnosti učitele a shrnuji hlavní poznatky psychologie o tom, co je tvořivost, jak souvisí s osobností, a jak ji rozvíjet.

2. Minianketa o tvořivosti

Minianketa o tvořivosti v pedagogickém procesu, položená náhodně kontaktovaným učitelům, ukázala, že ani učitelé nepovažují tvořivost ve své práci za důležitou, ba někteří v ní vidí i překážku hladkého průběhu vyučování.

Učitelé připouštějí, že tvořivost může být užitečná

- když se připravují na hodinu,
- když řeší nečekanou a novou pedagogickou nebo didaktickou situaci,
- když se rozhodnou vyučovat problémově nebo aktivizačně,
- když opravují některé úkoly žáků; zde však převažovaly názory, že je tvořivost naopak na škodu, neboť vnáší přílišnou shovívavost do kritérií opravování.

Téměř vůbec se nevyskytl názor, že je tvořivost žádoucí k sebeutváření, k selfmanagementu; práci na sobě považují učitelé za potřebnou jen výjimečně, stejně jako se výjimečně objevuje názor, že tvořivost je nezbytná

k vymyšlení nápadů, jak ozvláštnit vyučované téma, nebo jak hledat nejvhodnější obsah učiva k daným didaktickým cílům.

Ať už máme na podstatu a uplatnění tvořivosti ve škole jakýkoliv názor, je nepopíratelný fakt, že tato doba potřebuje tvořivé lidi. Nechceme-li, aby se formovali navzdory škole — což bylo snad možné v minulosti, ale je to obtížné v současné informační explozi — musíme respektovat zjištění, že jen tvořivý učitel může vychovávat tvořivé žáky. Je třeba skoncovat s předsudkem, že tvořivost do školy nepatří, neboť podněcuje děti k nekázní, zbavuje je zábran klást znepokojující a nepříjemné otázky atp. Z životopisů a vzpomínek všech velkých osobností vědy, techniky i umění je zřejmé, že tvořiví učitelé patřili k těm, kdo pomáhali uvolňovat zdroje tvořivosti v těchto osobnostech.

3. V čem spočívá tvořivá činnost učitele?

V představách mnoha učitelů je idea uplatnění tvořivosti spjata s pocitem, že jde o nadání, které nemají, nebo o námahu spjatou s rozvíjením nových pedagogických dovedností, na které jim však nezbyvá čas ani energie. Jen ten, kdo neztratil tvořivost svého dětství nebo se k ní dokáže vrátit, prožije osvobozující radost z pozitivních reakcí dětí na praktikování tvořivé výuky.

Je mnoho způsobů, jak uplatňovat tvořivost v pedagogické činnosti. Ve vyučování je to např. dovednost vykládat učivo jako „dobrodružství poznání“. Jedna středoškolská učitelka vtipně poznamenala, že je možno rozvíjet dovednost orientace v Jízdním řádu jako něco vzrušujícího a zajímavého a naopak sebedramatičtější látku možno znechutit suchým nezáživným výkladem. Autor těchto řádků si ještě dobře pamatuje, jak mladý vyučující matematiky vzbudil zájem o tento spíše obecně neoblíbený předmět u něho i téměř všech spolužáků tím, že učivo přednášel na příkladech ze života a procvičoval na úkolech prezentovaných kvízovým způsobem. Jinou dovedností je vedení ke kladení otázek, neboť „známe všechny možné odpovědi a nevíme, v čem je otázka“. Žáci jsou zahlceni tvrzeními — teoriemi, poznatky a fakty — učebnic i výkladů vyučujících, ale málokdo jim poskytne klíč k těmto tvrzením v podobě návodu, jak si klást otázky na to, co mají hledat. Nikoliv nadsázkou praví indický filosof Vašisthá, že „je lepší být ropuchou na skále, slepým hadem v jeskyni a žízalou plazící se v písku, než člověkem bez otázek“.

Ve výchově v užším smyslu je to volba nestandardních způsobů vyjadřování normativních kázeňských požadavků a uplatňování sankcí, které neponižují, ale „nastavují zrcadlo“, ať už formou laskavé ironie nebo konfrontací s „ovocem činu“.

se lze naučit“. Mohu to potvrdit zkušeností z vlastního výzkumu realizovaného v rámci grantového úkolu „Rozvíjení tvořivosti a sociální kompetence tvůrců technických děl“, jehož součástí byl experimentální výcvik tvořivosti několika studijních skupin stavební fakulty VUT v Brně ve škol. r 1993/94. Potvrdilo se, že u studentů trénovaných během semestru sérií tvořivých cvičení statisticky významně vzrostla úroveň tvořivosti a poznávací dychtivosti ve srovnání s kontrolní skupinou.

Studie o tvořivosti uvádějí v zásadě tři skupiny názorů na podstatu tvořivosti: (1) je to druh mimořádného nadání, s nímž se člověk rodí, (2) je to obecná lidská kvalita, která však u většiny lidí byla výchovou spíše potlačena, (3) je to dispozice, jejíž úrovní se lidé liší, ale je možné ji rozvíjet pomocí nespécifických a specifických cvičení, což vede k rozvoji dvou podob tvořivosti — nespécifické a specifické.

Tvořivost v mém pojetí je dispozice k provádění činností, které se vyznačují novostí a využitelností (a to buď ve smyslu společensky oceňovaného hmotného či duchovního produktu nebo ve smyslu obohacení vlastní osobnosti a mezilidských vztahů).

Nespécifická tvořivost se projevuje zvědavostí a zájmem o nové, včetně odvahy pokoušet se o netradiční způsoby činnosti. Specifická tvořivost se realizuje ve vědě, technice a umění, ale i v nekonvenčním realizování lidských vztahů a vedení života.

Pokud není tvořivost záměrně rozvíjena a kultivována, zůstane buď latentní dispozicí nebo se manifestuje jen v tzv. „hravé“ podobě.

Pro typologickou analýzu učitelského povolání může být podnětná dvou-rozměrná klasifikace typů lidí, na jejímž zdůvodnění nyní pracuji, a jejíž předběžný náčrt zde předkládám.

Význam pro pedagogickou profesi je zřejmý. Jen učitel, který je orientován na lidi, může plně respektovat osobnost žáka. V pedagogické činnosti může plně uplatňovat svou sociálně komunikativní tvořivost. Podle oboru, který vyučuje, pak využívá svou tvořivost buď v oblasti idejí (sémantická, symbolická, na abstrakci založená tvořivost), nebo v oblasti věcí (praktická tvořivost v předmětech typu reálií). Je-li primárně orientován na ideje, může být pro něj riskantní, že si živého žáka nahradí jeho ideálním obrazem, a bude nespokojen, že realita obrazu neodpovídá. Nebezpečí primárně věcné orientace je v tzv. reifikaci, tj. zvěcnění žáka — což vede k mechanickému, jen technologickému přístupu k žákům.

Jeden klasifikační rozměr vychází z rozlišení lidí na destruktivní, konvenční (rutinní) a tvůrčí, což vyjadřuje míru zralosti osobnosti. Druhý vychází z existence tří světů, v nichž se s různou specifickou vahou uskutečňuje

náš život: svět věcí a přírody, svět lidí a společnosti a svět idejí. Klasifikaci osobností můžeme zobrazit následujícím schématem:

zralost osob. orientace	destruktivní	konvenční (rutinní)	tvůrčí
na ideje	CYNIK, NIHILISTA	SNOB	UMĚLEEC, FILOSOF
na lidi	„JAGO“	NEZÁVAZNÝ SPOLEČNÍK	RÁDCE
na věci	VANDAL	„SBĚRATEL“	VYNÁLEZCE, OBJEVITEL

Připomeňme dále koncepci holandského psychologa maďarského původu, G. Revesze, který navrhl a výzkumně doložil existenci čtyř úrovní nadání podle míry tvořivosti:

reproduktivní,
aplikativní,
interpretativní,
tvůrčí.

Každý si dovede představit, že **reproduktivního** učitele zcela nahradí moderní audio a videotechnika či ještě lépe multimediální systém výuky, kdežto **aplikativní** učitel už se přizpůsobí tempu chápavosti žáků, úrovni jejich připravenosti předchozím vyučováním, a dalším vnějším i vnitřním podmínkám třídy, školy, hodiny lépe než technické prostředky vyučování.

Kéž by většina učitelů byla alespoň **interpretativní** — ti už dokáží svým projevem žáky i zaujmout a naučí je samostatnosti v osvojování učiva, jeho modifikaci a integraci i k praktickému využívání. Teprve **tvořivý** učitel je však schopen v plné míře realizovat tyto didaktické cíle.

***

Z našeho výběru pohledů na tvořivost v práci učitele vyplývá jednoznačně důraz na sepletí tvořivosti s ostatními stránkami osobnosti a na její organické začlenění do celku osobnosti. Jsem hluboce přesvědčen, že jen integrovaná osobnost může plně využít svůj tvůrčí potenciál.

Problémem integrity osobnosti však již vstupujeme do dalšího významného poznatkového okruhu pedeutologie.

5. Závěrem několik zásadních tezí o tvořivém přístupu v práci učitele

1. Tvořivý může být každý člověk.
2. Tvořivosti se lze naučit.
3. Tvořivost se může projevit jak v činnostech s věcmi, tak v činnostech s idejemi, ale i v činnostech s lidmi, v lidském jednání.
4. V každé s uvedených oblastí se však člověk může projevat netvořivě, a to buď jako konzument nebo jako rozvratník.
5. Jak se kdo projeví, to závisí na tom, jak byl k svému sebevyjádření vychován a jak v něm byla probuzena potřeba realizace tvořivého potenciálu.
6. Tvořivá činnost zpočátku vyžaduje více energie a umu než destrukcce, ale jakmile se stane potřebou člověka, přináší více radosti než ničení nebo pouhá spotřeba.
7. Jen tvořivý učitel může rozvíjet tvořivost žáků.
8. Rozhodující pro uplatnění tvořivosti v práci učitele je vyučovat a vychovávat:

ne reaktivně — ale proaktivně,
ne rutinérsky — ale aktivizačně,
ne tradičně — ale novátorsky,
ne konfrontačně — ale kooperativně,
ne reproduktivně — ale tvořivě

Literatura:

- Adams, J. L.: Tvořivosti se lze naučit. In. Osiatynski, W.: Labyrint světa. Praha, MF 1984
- Gagné, R. M.: Podmínky učení. Praha, SPN 1975
- Hlavsa, J. a kol.: Psychologické metody výchovy k tvořivosti. Praha, SPN 1986
- Jankovcová, M., Průcha, J., Koudela, J.: Aktivizující metody v pedagogické praxi středních škol. Praha, SPN 1988
- Kim, S. H.: Podstata tvorivosti. Bratislava, Open Windows 1993
- Komenský, J. A.: Didaktika analytická. Praha, SN 1947
- Luk, A. N.: Psychológia tvorivosti. Bratislava, SPN 1981
- Maciaszek, K.: Vytváření didaktických dovedností učitele. Praha, SPN 1966
- Okoň, W.: K základům problémového učení. Praha, SPN 1966
- Pietrasinski: Tvorivé riadenie. Bratislava, Obzor 1972
- Suchomlinskij, V. A.: Hovory s mladým ředitelem školy. Praha, SPN 1976
- Zelina, M.: Strategie a metody rozvoja osobnosti dieťaťa. Bratislava, Iris 1994
- Zelina, M.: Ústní sdělení, 1994